

Література:

1. Аристотель. Сочинения. В 4-х т. Т. 3 / Перевод, статья и примеч. П. Д. Рожанского. – М.: Мысль, 1981. – 613 с. – (Филос. наследие. Т. 83).
2. Лукрецій Тит Кар. Про природу речей / Пер. А. Содомори. – К.: Дніпро, 1988. – 191 с.
3. Потебня А. А. Полное собрание трудов: Мысль и язык / Подгот. текста Ю. С. Рассказова и О. А. Сычева. Комментар. Ю. С. Рассказова. – М.: Лабиринт, 1999. – 300 с.
4. Харитоновна Т. А. Джерела філософської термінології / Т. А. Харитоновна – К.: Наукова думка, 1992. – 111 с.
5. Boroditsky L. Remembrances of times east: Absolute spatial representations of time in an Australian Aboriginal Community / L. Boroditsky, A. Gaby // Psychological Science. – 2010. – Vol. 21. – pp. 1635–1639.
6. Casasanto D. Whorfian Hypothesis / D. Casasanto. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://oxfordbibliographies.com/view/document/obo-978019>
7. Evans V. Temporal frames of reference / V. Evans. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://www.vyvevans.net/TFoRs.pdf>.
8. Evans V. Cognitive Linguistics: an Introduction / V. Evans, M. Green. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. – 830 p.
9. Lakoff G. Women, fire, and dangerous things / G. Lakoff. – Chicago: University of Chicago Press, 1987. – 631 p.
10. Lakoff G. The contemporary theory of metaphor / A. Ortony (ed.) // Metaphor and thought. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – pp. 202–251.
11. Núñez R. With the future behind them: Convergent evidence from Aymara language and gesture in the crosslinguistic comparison of spatial construals of time / R. Núñez, E. Sweetser // Cognitive science. – 2006. – Vol. 30. – pp. 1–49.
12. Núñez R. Contours of time: Topographic construals of past, present and future in the Yupno Valley of Papua New Guinea / R. Núñez, K. Cooperrider, D. Doam, J. Wassmann // Cognition. – 2012. – Vol. 124 (1). – pp. 25–35.
13. Sinha C. When time is not space: The social and linguistic construction of time intervals and temporal event relations in an Amazonian culture / C. Sinha, V. Sinha, J. Zinken, W. Sampaio // Language and Cognition. – 2011. – Vol. 3. – pp. 137–169.
14. Whorf B.L. Science and Linguistics / J. B. Carroll (ed.) // Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf. – Cambridge, Mass.: MIT Press, 1956. – pp. 207–219.
15. Whorf B.L. The relation of habitual thought and behavior to language / J.B. Carroll (ed.) // Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf. – Cambridge, Mass.: MIT Press, 1956. – pp. 134–159.

УДК 811.14'367.623 Гомер

Х. І. Куйбіда,

Львівський національний університет ім. І. Франка, м. Львів

КАТЕГОРІЯ КІЛЬКОСТІ ТА ЇЇ ЛЕКСИЧНЕ ВИРАЖЕННЯ У ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ГОМЕРІВСЬКОГО ЕПОСУ)

У статті розглянуто проблему вираження філософської категорії кількості в давньогрецькій мові. Значення квантитативності проаналізовано на основі критерію визначена-невизначена кількість на матеріалі лексичних одиниць гомерівського епосу, які належать до лексико-граматичних класів числівника, іменника, прикметника, займенника, дієслова та прислівника.

Ключові слова: кількість, квантитатив, нумеральність, сингулярність, сукупність, мультипліцитність, паукальність.

КАТЕГОРИЯ КОЛИЧЕСТВА И ЕЕ ЛЕКСИЧЕСКОЕ ВЫРАЖЕНИЕ В ДРЕВНЕГРЕЧЕСКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ГОМЕРОВСКОГО ЭПОСА)

В статье рассматривается проблема выражения философской категории количества в древнегреческом языке. Значение квантитативности проанализировано на основе критерия определенно-неопределенно количества на материале лексических единиц гомеровского эпоса, принадлежащих к лексико-грамматическим классам числительного, существительного, прилагательного, местоимения, глагола и наречия.

Ключевые слова: количество, квантитатив, нумеральность, сингулярность, совокупность, мультиплицированность, паукальность.

CATEGORY OF QUANTITY AND LEXICAL MEANS OF EXPRESSING QUANTITATIVE MEANING IN ANCIENT GREEK (ON THE MATERIAL OF HOMER'S EPOS)

The article deals with the problem of expressing the philosophical category of quantity in ancient Greek. The quantitative meaning is analyzed on the base of criteria of definite-indefinite quantity through the lexical units of Homer's epos, belonging to the lexical-grammatical classes of numerals, nouns, adjectives, pronouns, verbs and adverbs. On the basis of the executed research we can make the conclusion that the direct meaning of certain quantity is expressed by numerals and adverbial numerals, in particular singularity is represented by cardinal numeral εἷς, μία, ἓν, ordinal numerals and pronouns. Uncertain quantity in the poems of Homer is expressed by substantives, adjectives, verbs and adverbs.

Key words: quantity, quantifier, numeration, singularity, totality, multiplicity, paucity.

Кількість належить до фундаментальних понять логіко-філософських категорій. Становлення та зміст категорії кількості, будучи об'єктивним відображенням світу, засвідчує значний прогрес у розвитку абстрактного мислення людини.

За традицією, яка бере свій початок ще з античності, категорія кількості розглядається з точки зору двох відносно незалежних понять: поняття власне кількості, яке відноситься до процесу лічби, та поняття величини, яке відноситься до вимірювання. Переважна більшість науковців та філософів пов'язують походження кількісних знань із первинними уявленнями про число. Першим, як вважають, визначення категорії кількості дав Аристотель: «Кількістю називається те, що можна поділити на складові частини, кожна з яких, дві їх чи більше, за своєю суттю є чимось одним певним» [15].

У лінгвістиці кількість представлена як єдність двох протилежних понять: визначеної та невизначеної кількості [14]. Визначену кількість пов'язують в першу чергу з числом, з позначенням точної кількості відповідних предметів. Під індефінітною (невизначеною) розуміється кількість, що не підлягає числовому визначенню (підрахунку або вимірюванню) і вербалізується одиницями відповідної семантики [6].

Категоріальна сутність кількості (квантифікації) реалізується по-різному: 1) у словах спеціальної частини мови (числівник), 2) в кількісних значеннях (таких, як тривалість, однократність / багатократність, інтенсивність) різних частин мови, 3) в кількісних категоріях (граматичне число, збірність, дистрибутивність).

З точки зору лінгвістики одним з перших описав кількісні відношення І. О. Бодуен де Куртене [3]. Походження числа, починаючи з джерел індоєвропейської прамови, та його мовну реалізацію вивчали О. А. Аргуткіна [1], В. Г. Таранець [12]. Квантитативи досліджували також: С. А. Бронікова [4], В. І. Дмитрук [5], Л. Х. Кабальєро Діас [7], С. О. Швачко [14] та ін. Детальний аналіз мовних засобів на позначення кількості знаходимо в колективній монографії «Категорія количества в современных европейских языках» [8]. Спроби лінгвістів проаналізувати квантитативи здійснено здебільшого на основі сучасних мов. Не достатньо досліджено залишилась ця категорія на матеріалі класичних мов, зокрема в гомерознавстві, що й зумовило актуальність обраної теми.

Наукова новизна представленої праці полягає у тому, що вперше на матеріалі гомерівського епосу здійснено дослідження лексичного вираження категорії кількості, яке формують одиниці, що безпосередньо позначають кількість, наприклад, числівники, і лексеми зі значенням кількості, які належать до інших частин мови – іменники, прикметники, дієслова, прислівники, займенники.

Основною диференційною ознакою лексем-квантитативів є вказівка на кількість, безпосередня чи опосередкована. Семантика кількості може визначатись на основі контексту або як конотативне нашарування.

Числівники як показники абстрактної математичної кількості є центральними репрезентантами квантитативної семантики [5].

Числівник – це частина мови, яка співвідноситься з натуральним рядом чисел, називаючи елемент цього ряду: окреме числове поняття, кількість предметів, порядок при лічбі – місце у лічильному ряді. Унікальність семантичної парадигми числівників виявляється в реалізації інваріантної, неускладненої семи числа, на відміну від інших одиниць, яким властивий «семантичний синкретизм» [11].

Кількісні числівники становлять стрижень числівникової системи та виконують дві номінативні функції: нумеративну (назви чисел та цифрових позначень) і квантитативну (вираження точної кількості чого- або кого-небудь) [2]. В поемах Гомера вживаються кількісні числівники: εἷς, μία, ἓν (один); δύο (два); τρεῖς, τρία (три); τέσσαρες, τέσσαρα (чотири); πέντε (п'ять); ἑπτά (сім); ὀκτώ (вісім); ἑννέα (дев'ять); δέκα (десять); δωδέκα (дванадцять); εἴκοσι (двадцять); δῶ καὶ εἴκοσι (двадцять два); τριῖκοντα (тридцять); τεσσαράκοντα (сорок); πενήκοντα (п'ятдесят); ἑξήκοντα (шістдесят); ἑνενήκοντα (дев'яносто); ἑκατόν (сто); ἑκατόν καὶ εἴκοσι (сто двадцять).

Читаємо в епосі: οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· εἷς κοίρανος ἔστω, / εἷς βασιλεύς, ᾧ δῶκε Κρόνου πάϊς ἀγκυλομήτεω / σκῆπτρόν τ' ἠδὲ θέμιστας, ἵνα σφισι βουλεύῃσι (І ІІ, 204–206) – немає блага у многовладді, хай буде один державець, один володар, якому син хитромудрого Кроноса дав берло і закон, щоб над іншими владарював. Числівник εἷς, μία, ἓν (один), слід зазначити, первинна функція якого – вказівка на одиничність, позначає «сингулярність», інші кількісні числівники є носіями семи нумеральності. В «Іліаді» знаходимо також рядки: πλῆθὺν δ' οὐκ ἂν ἐγὼ μῆθησομαι οὐδ' ὀνομήνω/οὐδ' εἰ μοι δέκα μὲν γλῶσσαι, δέκα δὲ στόματ' εἶεν (І ІІ, 488–489) – воїнів всіх же ані полічити, ані назвати я не зможу, хоч би і десять я мав язиків, десять горлянок було. Числівник πέντε (п'ять) вживається як перший компонент складного слова, вказуючи на кількість того, що позначено другим компонентом: πενταέτηρος (п'ятирічний): Αὐτὰρ ὁ βοῦν ἱέρευσεν ἀναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνον / πίονα πενταέτηρον ὑπερμενεί Κρονίων (І ІІ, 402–403) – однак приніс в жертву бика володар мужів Агамемнон гладкого, п'ятирічного, надмогутньому Кронію.

Порядкові нумеративи морфологічного класу числівника номінують одиничні об'єкти, що займають особливе (за порядком) місце серед подібних [13]: πρῶτος, η, ον (перший); δεύτερος, α, ον (другий); τρίτος, η, ον (третій); τέταρτος (четвертий); ἕκτος (шостий); εἵνατος (дев'ятий). У Гомера читаємо: τοῖσι δ' ἄμ' Εὐρύαλος τρίτατος κίεν ἰσῶθεος φῶς (І ІІ, 565–566) – з ними третім Евріал йшов, муж богорівний.

Одними з найбільш поширених в мові виразників квантитативності є займенники. Вони трактуються неоднозначно, що пов'язано зі специфікою вираження ними лексичних значень. В епосі Гомера вони позначають здебільшого сингулярність, зокрема в тих випадках, коли виступають «конкретизаторами предмета (особи, кількості чи ознаки), зосереджуючи увагу адресата саме на ньому або ж постають заміниками вже згаданого раніше власного імені» [8]. Наведемо приклад вживання займенників ὅς, ἧ, ὅν (він, вона, воно) та ὅδε, ἧδε, τόδε (цей, ця, це): εἶπ' ἄγε μοι καὶ τόνδε φίλον τέκος ὅς τις ὄδ' ἐστί (І ІІІ, 192) – ну ж бо скажи мені і про цього, любя дитино, він хто ось цей є? Або ж займенника οἷος (один, єдиний): Νέστορ οἷος ἔριζεν· ὁ γὰρ προγενέστερος ἦεν (І ІІ, 555) – Нестор один лиш сперечався, бо він був старший. Займенник ἕκαστος (кожен), що є цікавим, позначає сингулярність на тлі певної, не означеної точно, кількості: σοῖς ἀγανοῖς ἐπέεσσιν ἐρήτυε φῶτα ἕκαστον, / μηδὲ ἕα νῆας ἅλα δ' ἑλκέμεν ἀμφιελίσσας (І ІІ, 164–165) – своїми ласкавими словами стримуй кожного мужа, щоб свої кораблі крутобокi в море не тягнули.

Особливе місце серед лексем-квантитативів у гомерівському епосі займають іменники. В семантику субстантивів, як зазначають лінгвісти [5], закладено значення кількості з одночасним її називанням (функція квантитативної номінації). Іменникам, крім однини та множини як дистрибутивної множинності, характерне вираження значення сукупності [10]. Лінгвісти по-різному характеризують лексеми, що позначають сукупність, зокрема, І. І. Ковалик відносить до них слова, які позначають сукупність однакових (або подібних) осіб чи предметів як одне неподільне ціле, що протиставляється одиничності та множинності [9].

Виходячи з особливостей аналізованого матеріалу, виділяємо іменники на позначення: сукупності людей та сукупності тварин. Лексичні одиниці на позначення «сукупності людей» поділяємо на: іменники, що вказують на сукупність людей, пов'язаних спільним інтересом – ἡ ἀγορά (народні збори), ἡ πλῆθϋς (юрба), ὁ λαός (громада), ὁ δῆμος (народ, громада); іменники, що вказують на сукупність людей, які зібрані спонтанно – ὁ ὄμιλος, (натовп); іменники, що вказують на сукупність людей, пов'язаних родовими зв'язками – ὁ λαός (народ), то φύλον (плем'я), ἡ φρήτρη (рід), ὁ δῆμος (народ); іменники, що вказують на сукупність людей, об'єднаних спільною військовою діяльністю – ἡ φάλαγξ (фаланга, бойовий стрій піхоти), ἡ στίξ (ряд, стрій), ὁ στρατός (військо). Читаємо в епосі: οὐτε τίς ἀγγελίην στρατοῦ ἔκλυον ἐρχομένοιο (О ІІ, 42) – такої звістки я не чув, що військо приходить. А також: Ἀτρεΐδης δ' ἂν' ὄμιλον ἐφοῖτα θηρὶ εἰοκῶς (І ІІІ, 449) – Атрід же в натовпі метався, подібний до звіра.

Субстантиви на позначення сукупності тварин поділяємо на: сукупність різних тварин / комах – ἡ ποίμνη (кошара), τό ἔθνος (стадо, рій), τό μῆλον (коза, рл. дрібна худоба); сукупність кіз – τό αἰπόλιον (отара кіз); сукупність овець – τό πῶϋ (стадо овець). В «Іліаді» знаходимо: Ἡῦτε μυῖων ἀδινῶων ἔθνεα πολλὰ / αἶ τε κατὰ σταθμὸν ποιμνήϊον ἠλάσκουσιν (І ІІ, 469–470) – наче мух, що збилися в купу, рої великі понад кошарою кружляють.

Гомерівські прикметники позначають як неозначено велику кількість (мультипліцитність) так і неозначено малу кількість (паукальність). Мультипліцитність найчастіше виражається прикметниками πολλός, πολλή, πολύ (численний); πας (ἅλας), πᾶσα, πᾶν (весь, цілий). Наприклад, у тексті: οὐ γὰρ Ὀδυσσεὺς οἷος ἀπώλεσε νόστιμον ἦμαρ / ἐν Τροίῃ, πολλοὶ δὲ καὶ

ἄλλοι φῶτες ὄλοντο (О I, 354–355) – бо не єдиний Одиссей втратив день повернення у Трою, а й інші *численні* мужі загинули. Або ж: δεῦτε, φίλοι, ἦια φερόμεθα πάντα / γὰρ ἦδη ἀθρόοι ἐνὶ μεγάρῳ (О II, 410–411) – суди, друзі, принесемо припаси, бо *все* вже зібрано разом в домі.

Паукальність в проаналізованих поемах виражена прикметником παῦρος, ον (нечисленний, малий). Про Нірея, який очолював кораблі, що прибули до Трої, читаємо таке: ἀλλ' ἀλαπαδνὸς ἔην, παῦρος δὲ οἱ εἶπετο λαός (I II, 675) – але слабкий був, *мало* привів народ.

Дієслово в епічних поемах виражає значення кількості рідше, ніж інші частини мови. Дієслова «кількості» на лексико-семантичному рівні проявляють синкретичність значення: вони позначають кількісні параметри дії, а також кількість актантів. Лінгвісти також ввели термін *verba pluralia tantum* для позначення дієслів, що імплікують невизначену множинність актантів [6], наприклад, в Гомера: «збиратись», «сходитись» – ἔτετι; ἀγεῖρω. Під процесом «зібрання» розуміємо, що число об'єктів, про які йде мова, збільшується. В «Іліаді» знаходимо рядки про велику кількість ахейських кораблів: χθιζὰ τε καὶ προῖξ' ὄτ' ἐς Αὐλίδᾳ νῆες Ἀχαιῶν / ἠγυρέθοντο κακὰ Πριάμῳ καὶ Τρωσὶ φέρουσαι (I II, 303–304) – вчора чи позавчора, в Авліді кораблі ахейців *зібравлись*, несучи зло Пріаму і Трої. Значення мультипліцитності безпосередньо виражається дієсловом ὀφέλλω (збільшувати): ἀλλ' ὅ γε δέκτο μὲν ἱρά, πόνον δ' ἀμέγαρτον ὀφέλλεν (I II, 420) – але він (Зевс) прийняв священну жертву, роботу ж тяжку *збільшив*.

Значення кількості (як означеної, так і неозначеної) в гомерівському епосі виражають також прислівники. Семантику точної кількості об'єктів визначають відчислівникові прислівники: τριχά, τριχθά, τετραχθά. Наприклад, читаємо про двобій Менелая з Парісом: Ἀτρεΐδης δὲ ἐρυσσάμενος ζήφος ... πληξεν ... κόρυθος φάλον' ἀμφὶ δ' ἄρ' αὐτῷ / τριχθά τε καὶ τετραχθά διατρυφὲν (I III, 361–363) – Атрід же, витягнувши меч, вдарив по гребню шолома, разом з тим розбив (меч) *на три і на чотири частини*.

Гомерівські прислівники функціонують також для вираження великого, надмірного, повного ступеня або міри ознаки (πολλά; μάλα; μάλιστα) і реалізуються в основному з допомогою слів, з якими сполучаються. Лексема μάλα (дуже), наприклад, вживається здебільшого поряд з πολλά, підсилюючи значення великої кількості: ὅτι οἱ μάλα πολλά δίδουσιν / ἦρωες Δαναοί... (I II, 255–256) – тому що герої данайські *дуже багато* йому дають.

На основі проведеного дослідження можемо зробити такі висновки. Кількість належить до найбільш загальних відображень властивостей буття. Ця категорія є універсальною й необхідною з точки зору пізнання дійсності, адже всі об'єкти та факти володіють кількісними характеристиками. Домінантною ознакою квантитативності є рахованість / нерахованість об'єктів. Визначену кількість в гомерівському епосі безпосередньо позначають кількісні числівники, які вважаються мовним відображенням числа, та відчислівникові прислівники. При цьому сингулярність репрезентована кількісним числівником «є́йс, міа, є́ν», порядковими числівниками та займенниками. Невизначена кількість розглядається з точки зору «сукупності» та «оцінки неозначеної кількості» (відповідно до поділу на паукальність та мультипліцитність). Сукупність позначають іменники. Мультипліцитність у Гомера представлена такими частинами мови як: прикметник, прислівник, дієслово, паукальність – лише прикметником.

Результати та висновки здійсненого дослідження можуть слугувати основою для подальших вивчень засобів вираження квантитативності на різних мовних рівнях, на матеріалі інших авторів. Перспективно видається і можливість зставного аналізу різноструктурних мовних засобів зі значенням квантитативності на основі різних мов, що допомогло б зрозуміти і порівняти специфіку відображення категорії кількості певною спільністю людей.

Література:

1. Аргуткіна О. А. Концептуально-семантичний і функціональний аспекти мікросистеми «число»: автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. А. Аргуткіна. – Х. : ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 2001. – 18 с.
2. Арполенко Г. П. Числівник української мови / Г. П. Арполенко, К. Г. Городенська, Г. Х. Щербатюк. – К. : Наукова думка, 1980. – 244 с.
3. Бодуэн де Куртене И. А. Количественность в языковом мышлении: Избранные труды по общему языкознанию / И. А. Бодуэн де Куртене / Т. 2. – М. : Издательство АН СССР, 1963. – С. 311–324.
4. Бронікова С. А. Функціонально-семантичне поле квантитативності в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. А. Бронікова. – Одеса, 2004. – 17 с.
5. Дмитрук В. І. Квантитативні слова в сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. І. Дмитрук. – Кіровоград, 1998. – 16 с.
6. Єгорова О. І. Різномірні маркери позначення невизначено-кількісної акційності (на матеріалі англійських дієслів) / О. І. Єгорова // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2010. – № 51. – С. 185–189.
7. Кабальєро Диас Л. Х. Принципи сопоставлення функціонально-семантических полей в неблизкородственных языках (на материале средств выражения неопределенно-большого количества в русском и испанском языках): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К. : Машинопис, 1984. – 246 с.
8. Категория количества в современных европейских языках : монография / Ред. кол. : В. В. Акуленко, С. А. Швачко, Е. И. Букреева и др. – К. : Наукова думка, 1990. – 284 с.
9. Ковалик І. І. Питання слов'янського іменникового словотвору / І. І. Ковалик. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1958. – Ч. I. – 155 с.
10. Лукінова Т. Б. Генезис і еволюція квантитативних імен у слов'янських мовах (порівняльно-історичний аналіз): Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.03 / Т. Б. Лукінова. – К. : НАН України. Ін-т укр. мови., 2001. – 35 с.
11. Медвідь О. М. Номінативна функція числівників // Філологічні студії. – Луцьк: Волинський держ. ун-т. – 2000. – № 2. – С. 76–80.
12. Таранець В. Г. Походження поняття числа і його мовної реалізації (до витоків індоєвропейської прамови) / В. Г. Таранець. – Одеса, 1999. – 116 с.
13. Шабі С. В. Структура лексико-семантичного поля кількості у мові української казки / С. В. Шабі. – Х. : Видавництво ХНПУ, 2009. – С. 26–37.
14. Швачко С. О. Засоби квантифікації: лінгвокогнітивні аспекти: Монографія / Ред. С. О. Швачко. – Суми : СумДУ, 2007. – 204 с.
15. Aristotelis. De Arte Poetica Liber / Aristotelis; ed. R. Kassel. – London : Oxford Clarendon Press, 1965. – 79 pp.